

Az egyházak Magyarországon a Horthy-korszakban

GERGELY JENŐ

Az 1919-1944 közötti „keresztény-nemzeti” Magyarországon – amely jelzős szerkezetet főként a korszak első felében használták szívesen – érthető módon megnövekedett a történelmi keresztény egyházak aktivitása, közéleti, társadalmi, kulturális, közoktatási, sőt politikai szerepvállalása is. Ugyanakkor azonban a dualizmus időszakában kialakult jogi szabályozása az állam és az egyházak kapcsolatrendszerének csak 1938 után, az ún. zsidótörvények következtében módosult, éppen az izraelita felekezet rovására.

A történelmi Magyarország felbomlása után, a trianoni határok közötti független országban nemcsak a korábbi nemzetiségi-etnikai szerkezet változott meg alapvetően, hanem éppen ennek következtében lényegesen átalakultak a felekezeti erőviszonyok is. Tekintsük át a korszakban tartott három népszámlálás adatsorainak segítségével ezeket a változásokat:

Felekezet	1920	1930	1941 (Trianoni terület)	1941 (akkori terület)
	% -ban			
római katolikus	63,9	64,9	65,7	55,0
görög katolikus	2,2	2,3	2,5	11,6
református	21,0	20,9	20,8	19,0
evangélikus	6,2	6,1	6,0	5,0
görög keleti	0,6	0,5	0,4	3,8
izraelita	5,9	5,1	4,3	4,9
egyéb	0,2	0,2	0,3	0,7

A hivatalos népszámlálási statisztikák azt mutatják, hogy a trianoni határok között tovább növekedett a katolikusok abszolút többsége, míg a protestáns felekezetek megőrizték számarányukat. Ugyanakkor az izraeliták számaránya némileg csökkent, ami nem mond ellent tényleges lélekszámuk növekedésének. Önmagában már ez a tény is jelzi, hogy a Horthy-korszak keresztény-nemzeti mentalitásának, eszmerendszerének, szimbólumainak elsődleges hordozója a katolikus egyház volt, amely ekkor újabb reneszánszát élte Magyarországon.

Figyelemre méltó azonban, hogy az 1938 ősze és 1941 nyara közötti területi gyarapodások nyomán jelentősen módosult az ország lakosságának nemzetiségi és felekezeti összetétele is. (A mi adatsorunk az 1941. januári népszámláláshoz képest tartalmazza a délvidéki területek adatait is.) A nemzetiségiek között a legnagyobb számmal a rutének és a románok voltak, akiknek többsége görög katolikus volt. (A rutének szinte teljes egészében, és az észak-erdélyi románok többsége is.) Innen adódik a görög katolikusok 2,5%-ról 11,6%-ra történő növekedése. Jelentős volt a görögkeleti (ortodox) egyház híveinek a gyarapodása is, amely 1920-ban mondhatni jelentéktelenné vált. A majd 4%-ot a Magyarországhoz került román és szerb ortodox lakosság tette ki.

Vessünk egy pillantást arra is, hogy miként alakult az egyházak, felekezetek sorsa az 1918-19. évi forradalmak idején? Az 1918. októberi őszirozsás forradalom által hatalomra juttatott koalíciós pártok programjaiban számos antiklerikális kitétel volt található – főleg a szociáldemokraták és a polgári radikálisok tekintették ezt a „feudális maradványok” felszámolása kérdésének, és a polgári demokrácia egyházpolitikájának célja az államé s az egyházak szétválasztása, a szeparáció volt.

A polgári demokratikus forradalom első időszakában az egyházak siettek támogatásukról biztosítani a Károlyi-kormányt a rend és a biztonság megteremtésében. Így határozott a katolikus püspöki kar, és így nyilatkoztak a protestáns egyházi vezetők is. A püspökök többsége felesküdt a Nemzeti Tanácsra, amelynek elnöke *Károlyi* miniszterelnöki kinevezése után *Hock János* budapest-józsefvárosi plébános, függetlenségi párti volt országgyűlési képviselő lett. A forradalmi körülmények közepette a főpapságnak tűrnie kellett az alsópapság demokratikus mozgalmát, a Papi Tanács megalakítását és működését is.

1918-19 fordulójától azonban – a felerősödő ellenforradalmi szervezkedésekkel karöltve – az egyházak is egyre inkább tartózkodóak lettek az októbrista demokrácia iránt. Ennek két konkrét oka is volt. Az egyik a szeparáció irányába tett lépés, a másik a földreform volt. Az 1919. január 18-án megalakult *Berinkei*-kormányban már szétválasztották a vallás- és közoktatásügyi minisztériumot. Január 22-én a közoktatásügyi miniszter *Kunfi Zsigmond*, a vallásügyi pedig *Vass János* lett. Ezzel egyidejűleg ismét napirendre került a katolikus autonómia megszervezése, hogy az államtól függetlenné váló katolikus egyház önkormányzatát is megteremtsék. Ugyancsak ebbe a kérdéskörbe sorolható a főkegyúri jogok tisztázatlanságai is. Miután 1918. november 13-án *IV. Károly* király híres eckartsau-i nyilatkozatában lemondott a magyarországi államügyek vitelében való részvételéről, kérdésessé vált, hogy ki gyakorolja a főkegyúri jogokat, ha azokat egyáltalán ebben a helyzetben Róma tudomásul veszi? (Nem is került sor ezek „gyakorlására”, az egyetlen ekkori kinevezést, a váci püspöki szék betöltését a Szentszék már egyoldalúan, a magyar kormány megkérdezése nélkül fogantatosította.)

A polgári demokratikus köztársaság által kilátásba helyezett radikális földreform is igen érzékenyen érintette az egyházakat, de közelről sem azonos mértékben. Elsősorban a nagybirtokokkal rendelkező katolikus egyház anyagi alapjait rendítette volna meg, hiszen a protestáns egyházak és az izraelita felekezet inkább csak közép- és kisbirtokokkal rendelkeztek, amelyek többsége nem érte el a földreform-törvényben megjelölt birtokhatárt. 1919. február 16-án tették közzé az 1919:XVIII. néptörvényt „a földművelő nép földhözjuttatásáról”. A *Buza Barna*-féle törvény a kisajátítandó úri birtokok felső határát 500 kat. holdban jelölte meg, de az egyházi birtokok esetében ezt leszállították 200 holdra. A törvény és főként a külön elbánás ellen a katolikus főpapság erélyesen tiltakozott. (Mint ismeretes, az egyháznak ekkor a még meg nem szállt országterületen több mint egymillió kat. hold birtoka volt. A földreform végrehajtására egyébként nem került sor.)

A Tanácsköztársaság 133 napja alatt számos, a vallást és az egyházakat korlátozó rendelkezés született, amelyeknek azonban csak részben tudtak érvényt szerezni. Kimondták, hogy az egyházakat elválasztják az államtól, a vallás magánügy. Az egyházi iskolákat államosították, az egyházi földbirtokokat szintúgy állami kezelésbe vették, a hitoktatást kitiltották az iskolákból. A klerikusoktól megvonták a szavazati jogot, a hitbuzgalmi és valláserkölcsi egyesületeket feloszlatták, intézményeiket, sajtójukat ugyancsak elvették. A felállított Országos Vallásügyi Likvidáló Bizottság pedig megkezdte az egyházi javak (épületek, ingóságok stb.) leltárba vételét, ami nyilvánvalóan ugyancsak a „szocializálás” első lépése volt. A szembeszegülőket a vörös terror sújtotta, melynek tízegynéhány pap esett áldozatául.

Az 1919 utáni Magyarországot *Szekfű Gyula* igen találóan „neobarokknak” nevezte, ami sokkal plasztikusabban adja vissza a lényegét, mint a keresztény-nemzeti jellegre való utalás. Ennek a neobarokknak a jegyében váltak a Horthy-korszak állami ünnepei is félig-meddig egyházas szertartásokkal egyesített megnyilvánulásokká, a nagy ünnepeket – így a Szent István napját, majd pedig például az 1930-as Szent Imre vagy az 1938-as Szent István évet a vallásosság és az áhitat diszkrét bája lengte körül.

Amint a barokknak, úgy a neobarokknak is elsősorban a katolicizmus, a katolikus egyház volt a megtestesítője, hordozója. Innen is van, hogy a korszakban valóban egy katolikus előretörés bontakozik ki, ami elsősorban a szerzetesrendek újabb kivirágzásában érhető tetten (amire még visszatérünk). Hiába volt a kormányzó református, miniszterelnökeinek és minisztereinek jelentős része protestáns, ha a mögöttes társadalmi, közéleti és kulturális közegben a katolikus többség dominanciája érvényesült.

Ami az egyházak Horthy-korszakbeli helyzetét illeti, abból a tényből indulunk ki, hogy szerepvállalásuk növekedett a liberális konzervatív időszakhoz képest. Ez a polgári államberendezkedés szinte valamennyi szférájában kimutatható. Először vegyük számba a végrehajtó hatalomban való egyházi részvételt. Azon túl, hogy a kialakult szokásjog szerint a mindenkori vallás- és közoktatásügyi miniszter csak katolikus lehetett – amit indokoltá tett korábban a főkegyúri jog gyakorlása, a korszakban pedig az arra támasztott igény –, a VKM I. (katolikus egyházzal foglalkozó) ügyosztálya élén rendszerint egy esztergomi kanonok állt, a (a protestáns felekezetekkel foglalkozó) II. ügyosztály élén pedig református vagy evangélikus vallású személy volt az osztályfőnök. De az is bevett dolog volt, hogy az oktatási kormányzatban, így például a középiskolákra felügyelő osztálynál nem ritka neves szerzetes pap-tanárok voltak a vezetők (például egy ideig *Korniss Gyula*).

A végrehajtó hatalomnál maradvá röviden ki kell térnünk a főkegyúri jog problémájára is. Mint ismeretes, amíg a megkoronázott és felkent magyar apostoli király hatalmát gyakorolta, addig főkegyúri jogánál fogva ő nevezte ki a püspököket; amely egyházakban pedig a választás volt a betöltés módja, ott ő erősítette meg vagy tagadta meg ezt az illetőtől. A királyi hatalom gyakorlásának szünetelése következtében az ideiglenes államfő, a kormányzó az 1920: I. tc. értelmében nem gyakorolhatta a főkegyúri jogot. (Egyébként a kormányzói jogkör későbbi bővítései során is két volt királyi jogkört: a nemességadományozást és a főkegyúri jogot nem kapta meg Horthy.)

Ami a katolikus egyházat illeti, ott az 1918-ban életbe léptetett Codex Iuris Canonici értelmében az Apostoli Szentszék magához vonta a püspökök kinevezésének jogát és nem ismerte el a főkegyúri jogot. Több konfliktus után – melyek között a *Serédi Jusztinián* kinevezése kapcsán keletkezett volt a legkínosabb – sor került egy megállapodásra (intesa semplice kötésére) a magyar kormány és a Szentszék között a jövőbeni kinevezéseket illetően. Róma továbbra sem ismerte el a magyar állam (tágabban értelmezve a magyar Szent Korona) kinevezési jogát, amit a magyar közjog elvileg továbbra is érvényesnek tartott, hanem az alkalmankénti tárgyalásokat tette lehetővé. A magyar kormány javaslatot tehetett neki tetsző személyekre, ám a kinevezés joga teljes egészében Rómáé lett.

A kormányzati hatalom alsóbb szintjein – a vármegyei, városi önkormányzatokban – a klérus középrétege vett részt (kanonokok, esperesek stb.). 1918 előtthöz képest növekedett az egyházi jelenlét a hadseregben. Már 1919-20 folyamán a Nemzeti Hadseregben megkezdődött a tábori lelkeszi szolgálat kiépítése és a tábori püspökség felállítása. (Mint közismert, 1918 előtt csak a k.u.k. hadseregben volt hivatásos tábori lelkeszség, a m.kir. honvédség ilyen irányú igényeit a területileg illetékes lelkeszek elégítették ki.) 1920-ban sor került a katolikus tábori püspökség felállítására, élén *P. Zadravec István* ferences házfőnökkel, majd 1922-ben a protestáns tábori püspökséget is megszervezték, amelynek első ordináriusa *Soltész Elemér* református lelkesz lett.

Az egyházak jelen voltak a törvényhozó hatalomban is. Résztint a nemzetgyűlésben, majd a képviselőházban a politikai pártállás szerint választott pap-képviselők révén, részint hivataluknál fogva 1927-től a felsőházban. Az előbbi esetben nem elsősorban egyházi képviselétről volt szó, hanem egyházi személyek politikai szerepvállalásáról. A felsőházban viszont – amely erősen korporatív jelleggel szerveződött meg –, a főpapság hivatalból volt jelen.

Az országgyűlés felsőházáról szóló 1926: XXII. tc. 4. paragrafusa értelmében hivataluknál fogva és annak tartama alatt tagja a felsőháznak az esztergomi érsek, aki Magyarország hercegprímása, a kalocsai és az egri érsek, a csanádi, a győri, a hajdúdorogi, a pécsi, a székesfehérvári, a szombathelyi, a váci és a veszprémi római katolikus megyéspüspök, a pannonhalmi bencés főapát, a hazai két premontrei kanonokrend főnöke (a

jászói és a csornai), a zirci ciszterci apát, a Magyar Kegyes Tanítórend provinciálisa, valamint a székesfőkáptalanok (esztergomi, kalocsai és egri) nagyprépostjai. Ami a protestáns egyházakat illeti, a református egyház hivatalban legidősebb három püspöke és három főgondnoka, az evangélikus egyház hivatalban legidősebb két püspöke, továbbá egyetemes felügyelője és hivatalban legidősebb kerületi felügyelője, végül az unitárius egyház hivatalban idősebb elnöke volt a felsőház tagja. Rajtuk kívül egyházi méltóságánál fogva tag volt a budai szerb ortodox püspök, valamint az ortodox és a neológ izraelita hitközségek által választott két rabbi. (Ettől függetlenül, más jogcímen egyéb klerikusok is bekerültek a felsőházba, például vármegyei választás révén.)

Az egyházfők jelenléte a törvényhozás felsőházában nem tekinthető formálisnak. A katolikus püspök például az évente kétszer – tavasszal és ősszel – tartott konferenciájukon általában előzetesen kézhez kapták a kormányzat azon törvényjavaslatait, amelyek valamilyen formában érintették az egyház érdekeit. Így volt az iskolatörvényeknél, a honvédelmi törvénynél vagy az ún. zsidótörvényeknél is.

Az egyházak fenntartásának anyagi forrásai a Horthy-korszakban több helyről eredtek. Felekezetenként nem egyenlő mértékben beszélhetünk önfenntartásról, illetve az állami segélyezésről, valamint a hívek áldozatvállalásáról. Kétségtelen, hogy az egyházak esetében is a legstabilabb anyagi forrást a földingatlan jelentette. 1935-ben a katolikus egyháznak 862704 kataszteri hold, a görög szertartású katolikusoknak 14590 kh, a reformátusnak 102755 kh, az evangélikusnak 21055 kh földbirtokvagyonra volt. Szembetűnő a katolikus egyház e téren való előnye, ami nem egyszerűen csak nagyságrendi probléma volt, hanem emögött az állt, hogy a katolikus egyházi birtokok általában nagybirtokok (tehát 1000 kh feletteik) voltak, míg a protestáns egyházak birtokai inkább a közép- és kisbirtok kategóriákba tartoztak. Az ingatlan eloszlásból az is következett, hogy az állami segélyekre ebből kiindulva támasztottak nagyobb igényt a protestánsok. Továbbá ebből adódott az a mentalitásbeli különbség is, ami a katolikusok és a protestánsok között tapasztalható volt: a protestáns hívők inkább hozzá voltak szokva az adakozáshoz, az alapítványok tételéhez, mint a katolikusok, hiszen ott a „gazdag egyház” maga látta el ezeket a szükségleteket.

A két világháború közötti Magyarországon az egyházak szerepvállalása az oktatásban – a közoktatásnak szinte minden szintjén – megnövekedett. Valamennyi idevágó törvény preambulumban leszögezték, hogy Magyarországon az oktatás vallás erkölcsi és hazafias alapon történik, az adott iskolatípusban folyó oktatásnak-nevelésnek ezen kellett alapulnia, függetlenül az iskolafenntartótól. A közismert statisztikai adatsorok felsorolását mellőzve megállapíthatjuk, hogy az egyházak a közoktatás három szférájában rendelkeztek meghatározó szereppel, illetve abszolút többséggel az iskolafenntartást illetően. Először is az elemi népiskolákban, ahol az elemi iskolák abszolút többségét birtokolták. (A polgári iskola iránt éppúgy nem mutattak nagy érdeklődést, mint a szakiskolák iránt.) A másik szint a középiskola, pontosabban a gimnáziumok. Ezeknek is a többségét az egyházak tartották kézben, nagy múltú, sikeres kollégiumokkal, intézményhálózattal egyetemben. Főleg a gimnázium mint olyan volt a szerzetesrendek, illetve a protestáns iskolafenntartók szemében a meghatározó iskolatípus. Végül igencsak komoly kihatása volt annak, hogy a korszakban a tanító(nő)képzés majd 75-80%-a az egyházak kezében volt, hiszen ez azt jelentette, hogy a nem egyházi fenntartású tanintézetek számára is az egyházi képezdékben végzett pedagógusok dolgoztak.

Az pedig természetes, hogy valamennyi felekezet saját felsőoktatási – teológus-, lelkes- és papképző – intézetekkel rendelkezett, az egyes egyházakon belül is felettébb differenciált módon. Itt csupán azt emelnénk ki, hogy a Pázmány Péter Tudományegyetemen működött a katolikus teológiai kar, a debreceni Tisza István Tudományegyetemen a református teológiai kar, míg a Pozsonyból Pécsre költözött Erzsébet királyné Tudományegyetem evangélikus teológiai fakultása Sopronban nyert elhelyezést. Budapesten pedig már a dualizmusban keletkezett Rabbiképző Intézet jelentette a régió felsőfokú izraelita tanintézetét.

A Horthy-korszakban a magyarországi egyházak közül kétségtelenül a legdinamikusabban a katolikus egyház fejlődött, ez mutatta a legnagyobb vitalitást. A katolikus egyház erejének, társadalmi hatékonyságának egyik legfontosabb fokmérője a szerzetes-

rendek állapota. Míg a történelmi Magyarország területén 1913-ban 2139 férfi szerzetes élt, az 1920-as évek végén a trianoni országhatárok között ezek száma 3522-re emelkedett. Az apácák létszáma 1913-ban 5.451 fő volt, 1935-ben már 6.667 női szerzetes működött Magyarországon, akiknek a létszáma a korszak végére megközelítette a 9-10000 főt. A szerzetesrendek felvirágzása, a szerzetesi intézmények gyarapodása volt a katolikus reneszánsz bázisa. Alig volt olyan közéleti, társadalmi terület – az oktatás, tudomány, kultúra, szociális gondozás stb. – ahol a kor embere ne találkozott volna valamelyik rend tagjaival.

Ugyanakkor a protestáns egyházakban is jelentős változások mentek végbe. A korszakban a liberálisnak mondott debreceni református püspök, *Baltazár Dezső* volt a református egyház formálisan első embere, de már a huszas évek közepétől a dunamelléki egyházkerületek püspöke, a Kálvin téri lelkész, *Ravasz László* szabta meg a református egyház korszakhoz illeszkedő modelljét. Ez az alapjában véve konzervatív, de demokratikus és toleráns alapállás tette lehetővé nemcsak a protestáns belmisszió kibontakozását, hanem számos más társadalmi kezdeményezés sikerét is.

Az egyházak társadalmi jelenlétének legfontosabb formája, eszköze a különféle vallás-erkölcsi és nemzeti alapon szerveződő egyesületek sűrű hálózata volt. Ezekben az egyesületekben mindenki megtalálhatta a korosztályának, társadalmi állásának és műveltségének megfelelő környezetet, társaságot és célokat. Valóban úgy tűnik, hogy ez az egyházi, vagy egyházak által inspirált egyesület-hálózat mintegy pótolta a „civil társadalom” szerveződését. Az egyesületek, egyletek igen széles és színes skálán mozogtak. Voltak szorosan az illető egyházakhoz kötődő hitbuzgalmi szervezetek, társulatok, amelyek szigorú klerikus irányítás mellett működtek (például a Mária Kongregációk vagy a Rózsafűzér Társulatok). Azután igen sokfélék voltak az ifjúsági szervezetek és mozgalmak, hogy csak a legfontosabbakat említsük: a KALOT, a KALÁSZ, az Emericana a katolikusoknál, a protestánsoknál a Soli Deo Gloria, a Bethlen Gábor Kör stb.

Az egyházak szociális felelősségvállalása a Horthy-korszakban tovább növekedett és esetenként megtalálták az együttműködés szervezett formáit is a hatóságokkal és az önkormányzatokkal. A különféle szociális célú egyesületek (például a Szociális Misszió Társulat *Farkas Edit* vezetésével vagy a Szociális Testvérek Társasága *Slachta Margittal* az élén) az állami szociálpolitika célkitűzéseit segítettek megvalósítani. Ezek közül is kiemelhető az ún. „Egri norma” rendszere, amikor is az önkormányzat szociálpolitikára szánt pénzén egy arra vállalkozó szerzetesrend valósítja meg a szociális gondozást, az emberközpontú, humánus szempontokat az adminisztratív eszközök elé helyezve.

Végül joggal merül fel az a kérdés, hogy miként viszonyultak a felekezetek és egyházak az adott korszakban a politikához? Az eddigiekből is kitűnik, hogy e téren elsősorban a politikai katolicizmus jöhetett szóba. Ugyanis a korszakban a protestáns egyházak továbbra sem tartották opportunusnak és szükségesnek egy felekezeti jellegű, keresztény párt létrehozását. Ők a jól bevált hagyományokhoz ragaszkodva továbbra is úgy vélték, hogy minden elfogadható politikai pártban és irányzatban jelen kell lenniük a protestánsoknak. A századfordulón kibontakozó politikai katolicizmus azonban az érdekérvényesítés saját eszközeihez folyamodott, amikor külön katolikus politikai mozgalmat, illetve pártot hozott létre. Az 1895-ben létrejött Katolikus Néppárt többé-kevésbé legitim utódpártjaként a Horthy-korszakban is jelen volt mind a parlamentben, mind a közéletben egy hivatalosnak tekintett keresztény párt, amely maga mögött – legalábbis erkölcsileg – tudhatta a nagy hatalmú katolikus püspöki kar támogatását.

A Horthy-korszak keresztény politikai pártja azonban részint megcsontosodott konzervativizmusa, részint a hierarchiának való alárendelődése miatt nem lehetett sikeres. Ráadásul a mindenkori hatalommal való együttműködése, vagy legalábbis lojális kritikája következtében nem tudott önálló politikai arculatot kialakítani, így erkölcsi és politikai presztízse a korszak végére elenyészett. A változtatni akarók – akár a keresztényszocialista, akár a kereszténydemokrata irányban – nem nyerték el a püspökök támogatását, így az akkori magyarországi politikai viszonyok közepette nem is lehettek sikeresek.

Végül vessünk egy pillantást az egyházak magatartására a rendszer végjátékában, az 1930-as évek végétől a háború befejeződéséig. Amiben az egyházaknak erkölcsi súlyuk-

nál fogva is szerepük volt vagy lehetett volna, az az egyes állampolgárok, emberek szabadságjogainak a védelme: magyarán szólva a zsidótörvényekben való állásfoglalás volt 1944-ig. Az egyházak magatartása e téren enyhén szól a felemásnak nevezhető. A felsőházban az első két zsidótörvény-javaslatot 1938-1939-ben a keresztény egyházak jelenvolt képviselői megszavazták. Nem azért, mert egyetértettek velük, hanem amint a visszaemlékezésekből, illetve az elhangzott felszólalásokból kitűnik, a nagyobbik rossz elkerülése érdekében. Arról volt szó ugyanis, hogy a második zsidótörvény idején reális közelségbe került a nyilas hatalomátvétel. *Teleki* azzal érvelt Serédi Jusztinián és Ravasz püspök előtt, hogy az egyházak nyílt szembefordulása a kormány javaslatával a nyilasoknak kedvezne, mert a kormány belebukik a törvényjavaslat elutasításába, és akkor a nyilasok veszik át a hatalmat. Kétségtelenül van ennek az érvelésnek valóságtartalma, bár a zsidótörvények egyértelműen sértették a keresztység szentségének hatályát, az egyházfők hajlottak a kompromisszumra. Viszont 1941-ben a harmadik zsidótörvényt már egyértelműen elutasították, és bár a felsőházban számos módosító indítványt keresztülvittek, a javaslat törvényerőre emelkedését nem tudták megakadályozni. A zsidótörvények folyamányaként az 1942: VIII. tc. az izraelita felekezetet visszaminősítette elismert felekezetté.

Ezek után maradt a félhivatalos vagy egyáltalán nem is hivatalos akciók, lépések, szervezkedések egész sora, amelyek az üldözöttek, az érintettek segítségét célozta. Ezek számbavétele aligha lehet itt feladatunk, ezért csupán két mozzanatot emelnénk ki, amelyek az illető felső egyházi vezetés tudtával, beleegyezésével, sőt pozitív támogatásával voltak lehetségesek. Az egyik a katolikusok által életre hívott Magyar Szent Kereszt Egyesület működése. Ez a formálisan katolikus konvertiták mentésére alapult szervezet – amely nemcsak konvertitákat mentett – 1939-ben jött létre, s vezetői között volt *P. Jánosi József* S.J., *Almásy József* esztergomi pap, *Cavallier József* katolikus újságíró. A püspöki kar megbízásából előbb *Zichy Gyula* gróf kalocsai érsek, majd az ő halála után 1943-tól *Apor Vilmos* báró győri püspök volt az egyesület védnöke. A szervezet munkájában olyan személyek vettek részt, mint *Barankovics István*, *Katona Jenő*, *Slachta Margit*, *Szekfű Gyula*, *Varga Béla* és mások.

A protestáns egyházak embermentő tevékenységének szervezésére és irányítására hozták létre a Jó Pásztor nevű szervezetet *Éliás József* református lelkész vezetésével. Mellette az evangélikus *Sztehlo Gábor* vállalt nagy szerepet az egyesület irányításában és az üldözöttek mentésében. Mindezt ott is a felső egyházi vezetés tudtával és támogatásával végezheték.

A Horthy-korszak keresztény-nemzeti Magyarországa, neobarokk társadalma elsődlegesen az úri középosztály mentalitásában, értékrendszerében nyilvánult meg. A lakosság döntő többsége – amelyet akkor még mintegy 50%-ban a parasztság tett ki –, ha ettől nem is függetlenül, de mégis a saját „népi” vallásosságát élte meg. Valóban a mindennapi élet kereteit az egyházi ünnepek képezték, a népszokások gyökerei legalább annyira vallásiak, mint folklorisztikusak voltak. Ez a két réteg együtt volt jelen a korabeli magyar társadalomban, és ezáltal mindkettő ereje és szerepe felértékelődött. A szekularizációs folyamatok ekkor még csak a mélyben munkáltak, amelyeknek majd egy újabb – tegyük hozzá, sokban kényszerű – rendszerváltás nyit majd utat.

(folytatjuk)